

ELS ESTATUTS DE NETEJA DE SANG I ELS JUDEOCONVERSOS: UN ALTRE MECANISME D'EXCLUSIÓ SOCIAL

MÍRIAM DEVESA BENLLOCH

XÀBIA, MARINA ALTA

Resum: Consideració de la problemàtica sobre l'aplicació dels estatuts de neteja de sang cap als judeoconvertos en època moderna. Reflexió sobre les causes i efectes, el procediment i la relació amb altres conceptes com és el de l'honor i l'honra.

En època moderna, els estatuts de neteja de sang suposaren en terres valencianes, i generalment als dominis peninsulars de la Monarquia, un instrument d'exclusió i control social. Quan parlem d'aquests "estatuts", fem referència a la norma que requeria l'elaboració d'un expedient d'aquell que aspirava a un càrrec o a l'ingrés en una determinada institució per demostrar que no era un convers ni descendia de conversos, és a dir, que la seua sang no estava tacada de sang jueva o musulmana.

En principi, no es tractava d'un concepte racista ni es buscava la preservació d'una raça pura, més bé, es pretenia garantir la puresa ideològica i integritat del dogma catòlic. Generalment, s'originà en un ambient de por per

part dels cristians vells¹ de veure corrompuda la seua fe, així com en una espiral d'enveja, prejudicis i estigmes tradicionals cap a les minories religioses.²

Certament, és un cas especial el dels judeoconvertos, ja que el problema ve de lluny. Ja en el Concili d'Elvira, entre els anys 303-309, es troben testimonis de polèmiques cristianes contra els jueus i s'imposen diverses prohibicions –prohibició del matrimoni entre cristians i jueus, no menjar en companyia de jueus, no cometre adulteri amb dones jueves, etc.-, de manera que amb aquestes mesures es buscava la “no contaminació”. Els motius d'aquests ressentiments contra els jueus per part dels cristians són diversos i complexos, raó per la qual no anem a tractar-los en aquest treball, donat que caldria un anàlisi més profund. Amb tot, podem destacar que la causa del “deïcidi” fou una de les que més pesà en aquesta animadversió, ja que sempre consideraren que els jueus eren els culpables de la injúria, flagel·lació i crucifixió de Crist.³

No obstant, els motius religiosos queden en la superfície i cal anar més enllà, de forma que el factor socioeconòmic esdevé fonamental. Així, al segle XIV, la violència dels pogroms⁴ es manifestà durament. Durant la centúria del tres-cents, s'escampà per tota la península una onada d'assalts i saquejos a les aljames jueves sense contemplacions, situació a la que s'afegiren les desastroses conseqüències de la fam i la pesta negra. I és que, durant l'Edat Mitjana, les colònies jueves foren de les més pròsperes i en certs moments gaudiren de la benevolència i protecció de la Corona, ja que gran quantitat de jueus ocuparen importants càrrecs en l'administració, recaptació i tresoreria. A més, el comerç, les finances, l'artesania i la medicina eren espais on els jueus

¹ El terme “cristià vell” és un concepte ideològic que fa referència al cristià sense ascendència jueva o mora, que procedeix d'avantpassats cristians.

² SALAZAR ACHA, J., “La limpieza de sangre”, en: *Revista de la Inquisición*, nº 1, Madrid, 1991, pp. 289-308.

³ MEZA G., J., “Entre cristianos y judíos: linajes, ratones y otras impertinencias”, en: *Política y cultura*, (exemplar dedicat a *Nacionalismo e identidades culturales*), nº 12, 1999, pp. 115-116.

⁴ Amb el terme “pogrom” fem referència a la matança multitudinària d'una minoria religiosa, ètnica o política.

predominaven per les seues qualitats i on generaren riqueses que afavoriren l'Hisenda Reial i els negocis financers particulars. D'aquesta manera, dins la massa social cristiana es perfilà un sentiment d'enveja i cobdícia que s'enquistà en l'estigma del jueu. En efecte, els cristians vells, en nombroses ocasions dins la misèria, observaven com acomodats jueus recaptaven els seus impostos i controlaven grans quantitats de capital. Per consegüent, els prejudicis religiosos es barrejaven amb els socials i econòmics. Tota una màquina explosiva que esclataria per diferents fronts.

Així doncs, el pogrom de 1391, que arribà a València a juliol, els atacs a les jueries del segle XV, les mesures d'aïllament i marginació, entre altres raons, motivaren conversions per part dels jueus que veien en perill la seua vida i bens. Fins i tot, es diu que "l'Àngel de l'Apocalipsi", com anomenaven a Sant Vicent Ferrer, convertí 35.000 jueus i 8.000 musulmans, aproximadament.⁵ Efectivament, la principal forma de fugir de l'horror causat per les matances i exclusions era el baptisme. En molts casos, conversions poc sinceres que no impediren la pràctica amagada de la seua antiga fe, el que s'anomena criptojudaisme. Malgrat tot, altres sí que compliren amb els preceptes cristians i assimilaren tots els aspectes per integrar-se dins la societat cristiana per intentar esborrar i oblidar els seus antecedents.

Predicació de Sant Vicent Ferrer.
Alonso Cano, 1644-1645. Imatge extreta de:
www.museobellasartesvalencia.gva.es

⁵ *Ibidem*, p. 119.

lliures de tota sospita.⁶ En aquest context, naixen els estatuts de neteja de sang. Al 1449 a Toledo s'havia desencadenat un conflicte a causa de la recaptació d'un nou impost i els cristians vells, encapçalats per Pedro Sarmiento, acusaren als jueus de ser els receptors de l'impost i de voler burlar-se dels cristians. Així, proposaren que els conversos, com que tenien la sang impura, no ocuparen càrrecs públics ni privats a Toledo. D'aquesta manera, el convers començà a patir també l'odi existent contra el jueu. Encara que aquest primer estatut fou després condemnat, la mesura dels estatuts de neteja de sang s'escampà per tots els territoris durant els anys posteriors⁷.

La Inquisició va nàixer com un dels primers tribunals de l'Estat modern i, amb la seua aparició, facilità l'establiment dels estatuts de neteja de sang com un instrument més de control social. De fet, aquesta institució fou la primera en aplicar els estatuts. Un altre cas que cal destacar és el de l'Orde dels Jerònims, que aplicaren els estatuts el 1495, ja que nou anys abans havien sol·licitat dita aplicació per considerar que entre ells hi havia conversos que practicaven el judaisme d'amagades. Els jerònims eren conscients de que molts conversos prenién l'hàbit per escapar de les investigacions inquisitorials. Així, aplicaren l'estatut exclouent no sols als conversos, sinó també als seus descendents. Finalment, decretaren que ningú anterior a la quarta generació de conversos podia entrar en l'Orde. Al territori valencià podem destacar també l'Orde dels Mínims de Sant Francesc de Paula que, en el segle XVI, començaren a requerir expedients de neteja de sang per ingressar en l'Orde.⁸ De la mateixa manera, les catedrals aplicaren els estatuts i, a la Corona d'Aragó, fou la catedral de

⁶ *Ibidem*, pp. 122-123.

⁷ *Ibidem*, pp. 124-125.

⁸ Per a més informació consultar: FARFÁN NAVARRO, M. C., "Expedientes de limpieza de sangre de la Orden de Mínimos de San Francisco de Paula en los antiguos reinos de Valencia y Murcia", en: *Estudis: Revista de historia moderna*, nº 15, 1989, pp. 191-204.

València la que aplicà la normativa.⁹ A més, paral·lelament, començaren a expulsar-los de determinats oficis.

El convers esdevingué algú en qui no es podia confiar i l'aplicació dels estatuts s'estengué ràpidament pels regnes hispànics. La mentalitat popular considerava que amb la sang es transmetien les creences, actituds i formes de vida. D'aquesta manera, la neteja de sang es convertí en un mecanisme de control de l'ascensió social i una sang "pura" esdevingué un requisit per accedir a càrrecs en les institucions eclesiàstiques, Inquisició, ordes militars, universitats o institucions educatives, confraries, gremis i altres oficis.

La neteja de sang féu extensiva l'exclusió social als nous cristians –en ser considerats cristians, teòricament, l'exclusió religiosa no estava permesa- i no sols a aquells a qui la Inquisició havia demostrat la falsa conversió. Tanmateix, cal assenyalar que la neteja de sang mai formà part de les lleis establertes en els regnes, sinó que foren normes adoptades per societats privades que ja comptaven amb nombrosos prejudicis cap als conversos.¹⁰ Altrament, és transcendent relacionar aquest fenomen amb el concepte d'honor i honra. Aquest no sols significava consideració social, sinó també ascensió social, la possibilitat de promocionar-se i millorar la posició social i econòmica o estatus. Així, la neteja de sang privava al convers d'accés a l'honra, li impedia qualsevol possibilitat d'ascensió social, un desig o idea que predominava en la mentalitat del moment, i això suposava la consegüent degradació en la jerarquia social i s'exterioritzava en les prohibicions sumptuàries, en el context d'una societat en la que l'estatus havia de reflectir-se en la seua indumentària.

Però aquest problema no sols afectava als conversos i als seus descendents, sinó també a moltes famílies nobles o acomodades que en el passat havien emparentat amb conversos per incorporar grans fortunes al seu

⁹PIZARRO LLORENTE, H., *Un gran patrón en la corte de Felipe II: Don Gaspar de Quiroga*, Universidad Pontificia Comillas, 2005, p. 58.

¹⁰ THOMAS, W., *La represión del protestantismo en España, 1517 – 1648*, Leuven University Press, 2001, pp. 78-79.

patrimoni, amb el pressentiment de que tota petjada de sang conversa s'esborraria amb el pas del temps. Així, per a les famílies acomodades, qualsevol intent d'indagar en el seu passat suposava un dur obstacle per a la seua promoció social. Per tant, l'amenaça de la infàmia també afectava als cristians vells¹¹. Al no haver cap indici racial o cultural exterior fiable pel qual es poguera reconèixer als conversos –color de pell, llengua, etc.–, les autoritats havien de basar-se en el comportament, l'honra i la memòria col·lectiva, esperançats de que per més que el convers intentara ocultar el seu origen, més tard o més prompte, algun aspecte el trairia descobrint el seu passat.¹²

Pel que fa al procediment seguit en els estatuts de neteja de sang, l'aspirant al càrrec havia de presentar una mena de memorial de la seua genealogia junt amb el lloc de naixement dels seus avantpassats. A continuació, es triava un comissari i un notari que havien d'encarregar-se de la investigació. Primerament, interrogaven als amics i enemics del candidat. Tot seguit, es traslladaven al lloc d'origen dels pares i avis, tenint molta cura d'identificar correctament els cognoms, ja que es podien confondre fàcilment o es podien falsejar per tal d'esborrar el rastre. Havien de realitzar una recerca genealògica exhaustiva. Si els avantpassats s'havien casat més d'una vegada, havien d'esbrinar de quin dels matrimonis descendia el candidat, ja que algun podria estar "tacat". Es revisaven testaments i tot tipus de documents relacionats. Així mateix, interrogaven per separat a testimonis domiciliats en el lloc d'origen o localitats veïnes, es prenia nota de les paraules exactes i totes les persones mencionades pels testimonis com a font d'informació havien de ser igualment interrogades.¹³

Amb tot, existia el greu problema de la falsa acusació. Qualsevol testimoni opositor podia acusar falsament, bé per enveja bé per odi, com per exemple

¹¹ Cal fer referència a *El tizón de la nobleza de España* i el *Llibre verd d'Aragó*, obres genealògiques que precisaven el passat convers de grans famílies nobiliàries o llinatges.

¹² *Ibidem*, p. 81.

¹³ MEZA G., J., *op. cit.*, pp. 127-128.

ocorria als col·legis majors, on els estudiants aspiraven a ocupar els organismes mitjans i superiors de la Monarquia, i envejaven als conversos i descendents que ocupaven els alts càrrecs del govern. Per tant, més important que tenir la sang pura era demostrar-ho, la qual cosa va dur a la corrupció de documents i compra de testimonis falsos.¹⁴

Per acabar, cal assenyalar que no fou fins la segona meitat del segle XIX que s'aboliren oficialment els estatuts de neteja de sang a les diverses institucions. Encara en el XVIII, un aspirant a advocat o escrivà havia de presentar proves de neteja de sang. En definitiva, durant aquests segles demostrar la procedència d'un llinatge "irreprotxable" es convertí en una autèntica obsessió, ja que la puresa de sang suposava puresa religiosa i d'això depenia l'honra i la posició social.

BIBLIOGRAFIA

FARFÁN NAVARRO, M. C., "Expedientes de limpieza de sangre de la Orden de Mínimos de San Francisco de Paula en los antiguos reinos de Valencia y Murcia", en: *Estudis: Revista de historia moderna*, nº 15, 1989, pp. 191-204.

MEZA G., J., "Entre cristianos y judíos: linajes, ratones y otras impertinencias", en: *Política y cultura*, (exemplar dedicat a *Nacionalismo e identidades culturales*), nº 12, 1999, pp. 113-132.

PIZARRO LLORENTE, H., *Un gran patrón en la corte de Felipe II: Don Gaspar de Quiroga*, Universidad Pontificia Comillas, 2005.

SALAZAR ACHA, J., "La limpieza de sangre", en: *Revista de la Inquisición*, nº 1, Madrid, 1991, pp. 289-308.

¹⁴ *Ibidem*, p. 129.

THOMAS, W., *La represión del protestantismo en España, 1517-1648*, Leuven University Press, 2001.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Format Norma ISO 690-2

Devesa Benlloch, Míriam, "Els estatuts de neteja de sang: altre mecanisme d'exclusió social" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadores Valencians* [publicació seriada en línia]. Abril 2014. <enllaç> ISSN 1989-5909* [Consulta: Dia Mes Any].

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.